

# Lektio

Pekka Hassinen

## Tutkimus artefaktin ongelmasta ja aineellisen ja käsitteellisen välisistä suhteista

Virus katsoo meihin ennen kuin me näemme virukseen. Se tuijottaa meitä eri kulmista. Ärhäköityneenä, uudesti syntyneenä, elintilaa ottaneena. Me voimme rakentaa sille kauniin tiedollisen petrimaljan, katsoa sitä linssien läpi ikään kuin paikalle ensin tulleina. Olla niin kuin se ei tuijottaisikaan. Eikä meidän ainakaan tarvitsisi reagoida sen tuijotukseen.

Mutta todellisuudessa ja useimmiten tieteen harjoittajan tilanne on tyystin toisenlainen. Reaktio tutkittavaan muistuttaa pelästyneen ihmisen reaktiota. Aivot säpsähtävät adrenaliinipiikin saattelemina salamanopeaan selitykseen oudosta ja uhkaavasta tilanteesta, joka on yllättänyt täysin. Miksi vieras ihminen juoksee kohti ja huutaa minulle? Miksi vesi tulvii yläkertaan? Mikä merkitys on tuolla nopeasti kasvavalla punaisella rinkulalla näkökenttäni laitamilla?

Selityksen on parasta löytyä heti. Tä-

mä arjen ”teorianmuodostus” on suorassa yhteydessä juuri koettuun vaaraan. Kattavampi selitys tapahtumalle rakentuu rauhallisissa oloissa ja on tietysti otavinaan huomioon kaikki vaihtoehdot. Mutta aina vaan tullaan yllätetyksi! Ratkaisuna ongelmaan on maailman muokkaaminen sen selityksen mukaiseksi. Ja vähitellen, pala palalta, maailma alkaa rakentua sen mukaan, mitä siitä on totuttu ajattelemaan. Maailman muokauskohdat ovat kuin jo valmiiksi ajateltuja ajatuksia, ne tukevat kaikkea sitä, mitä niistä on ajateltu. Mutta silti me tulemme aina raskaasti yllätetyiksi!

Kun meillä nyt on kattava teoria vaarasta, toimenpidettä odottavan seikan paikalla onkin lukematon määrä muutosta vaatia ongelmakohtia. Yhdessä ne muodostavat *katastrofin*. Käytännöllisen toiminnan korjausta odottavan seikan – joka siis tuskin erosi hätäisestä selityksestä – paikalla on kokonainen korjausta vaativa maailma.

Meillä on käsissämme epäonnistunut fossiilitalous. Se toimii täydellisessä yhteisymmärryksessä jo kelvottomaksi osoittautuneen taloudellis-teknologistieteellisen selityksensä kanssa. Kun käytämme esimerkiksi bensiinimoottoria, tiedämme bensiinimoottorista lähes kaiken. ”Tietää kaikki” tarkoittaa, että ei ole mitään kysyttävää, mihin ei periaatteessa osattaisi vastata. Kunnnes käykin il-

mi, että itse luonto – tai se, minkä me nykyään tunnemme ilmaston katastrofaalisena lämpenemisenä – esittääkin uusia ja ennalta kenenkään kuvittelemattomia kysymyksiä, jotka järkyttävät läpikotaisin *tiedettynä tehdyn ja tehtynä tiedetyn* maailmamme perusteita.

Kaikkine barokkisine järjettömyyksineenkin talous on valjastettu sen olettamisen varaan, että tiedämme mitä teemme. Mutta äkkiä mikään siinä ei ole totta! Ihmiset ovat hämmennyksissään. Toistensa kurkuissa kiinni. Luonto ei olisi saanut kysyä minun elämäntapaani ja maailmankuvaani horjuttavaa suurta kysymystä! Pikemminkin on kehitettävä selviä vastauksia yksinkertaisempiin kysymyksiin tyyliin: nouseeko bensan hinta? Mikä on siedettävä maahanmuuttajien määrä? Kun kelvoton maailmanselitys ja kelvoton maailma, joka ei siis eroa selityksestään, romahtavat, syntyvät patenttiratkaisujen markkinat. Demagogit myyvät ihmisille menneisyyden itsensäselvyyksiä hyvin huonolla menneisyyden tuntemuksella. Mutta näiden uskonhyppyjen kaipuuseen annetut yksinkertaiset vastaukset tekevät maailmastamme – jos mahdollista – yhä vieläkin monimutkaisemman. Ne tekevät maailmastamme todellisiin korjausliikkeisiin kykenemättömän.

Ihminen on aina hakenut varmuutta toimiinsa siitä, että ainakin hänen itse

tuottamansa ja tekemänsä on hänen hallinnassaan. Maailman on parhaimmillaan kuin purkaisi ja uudelleen koaksi auton moottoria. Ahdistukseen ei ole enää perinteistä marxilaista vieraantumista työnsä tuloksista sen tuottamien kauppatavaroiden alkaessa elää omaa elämäänsä. Ahdistus saa tiedollisen muodon: kaikki on ihmistekoista ja konstruotua, siis periaatteessa tiedettävissä. Sehän tarkoittaa sitä, että minäkin voisin periaatteessa tietää sen, mutta en tiedä! Olen siis tyhmä, vajavainen ihminen, ja niiden onnekkaiden pompoteltavissa, jotka tietävät ja osaavat rakentaa tietämästään omaa fantastista elämäänsä.

Ihmisen läpikotaisin tuntemat infrastruktuurijärjestelmät vaativat alituista korjaamista ja ylläpitoa. Järjestelmien toitaalinen epävarmuus on vain tapana tehdä sekä kulttuurisesti että analyttisesti näkymättömäksi, toteavat Stephen Graham ja Nigel Thrift. Häiriöt aineellisessa ympäristössä tulkitaan vain tiedollisina ongelmina ja tiedollisesti ratkaistavina eksistenssiongelmina. Ja kuitenkin häiriöt saattavat kertoa paljon enemmän aineellisesta ja luonnosta kuin niitä itseensä samaistava, kelvottomaksi käyvä maailmanselitys. Aineellinen maailma tulkitaan aina vain alkeellisen tieto-opin kautta, vaikka edes softaa ja hardwarea ei saada keskenään ristiriidattomiksi,

puhumattakaan ajattelusta ja softasta. Onko siis kelvottomaksi käyneen maailmanselityksen mukaiseksi muokatussa maailmassa itse asiassa mitään, mikä toimisi jäännöksettömästi, niin kuin sen sanotaan toimivan? Merkityksellinen maailmamme kuitenkin perustuu tällaiseen jäännöksettömyyteen. Asiathan ovat niin kuin ne sanotaan, sanotaan.

Fernand Braudelin mukaan Voltairin ajan ideat eivät eroa juurikaan meidän aikamme ideoista, vaikka hänen materiaallinen elämänsä erosi dramaattisesti omastamme. Ympäriämme on käsitteellisen määrän esineellisyksiä, jotka tuntuvat putkahtavan suunnittelijan pöydältä jonkinlaisina *sinikopioartefakteina* ostettavaksemme ja käyttöömme. Osaa niistä sanotaan älykkäiksi vain siksi, että niiden lämpeneviin pihipuihin on upotettu koodinpätkä. Osa kykenee jopa antamaan ajattelullemme jäykän ja hierarkkisen tiedostomuodon. Juurikaan pidemmälle ne eivät Voltairin aikalaisten ideoihin nähden pääse. Mutta niille on annettu ideoiden muoto, niihin on paketoitu ja varastoitu suunnattomia ideaalisuuksia, joita kenenkään ei tarvitse sisäistää.

Ellemme pelästy suunniltamme, voimme nauraa niille verihumalasta kärsiville, jotka hakevat tappamaan pääsyn oikeutusta uskonnollisen ja poliittisen ja filosofisen ajattelun typistyk-

tä ja yksinkertaistuksista. Samalla kun tuomitsemme heidät, emme saisi olla itsetyytyväisen sokeita omien liberaalien, mutta vallantäyteisten itsestäänselvyksiemme suhteen. Väkivaltainen ideologiamme kätkeytyy suhteeseemme siihen aineelliseen maailmaan, jonka olemme itsellemme valmistaneet. Se on fossiilitalouden kelvoton esineellinen maailma, jonka olemme idealisoineet ja josta planeettaa tuhoon ajava maailmanselityksemme yhä hakee pysyvyyttä ja jatkoaikaa. Asiat on tapana nähdä muka viattomasti, vain erilaisten idealisoidujen esineellisyyksien niminä. Suurista kokoavista ideoista ja yleiskäsitteistä ei taida olla jäljellä muuta kuin ihmisoikeudet. Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ideankin kanssa on vähän niin ja näin, totuudesta nyt puhumattakaan.

Mutta emmekö siis ole vapaita myös niiden vanhasta *alistamaan* oikeuttavasta käytöstä? Meitä ei lyödä päähän isänmaalla eikä jumalalla, kirkkoruhtinas ja patruuna ovat kavereitamme samassa työyhteisössä. Meitä ei juuri käskytetä, vaan uudet ikävät asiat keskustelutetaan edeltä käsin. Yleiskäsitteitä ei tarvitse ajatella edes niiden väärästä oikeuttamisesta vapautuneessa muodossa, koska kaikki on paketoitu somasti: idealisoidut esineellisyydet ja esineellistyneet ideaalisuudet mahdollistavat arvojen ja elämäntapojen suoran kulutta-

misen. Ne takaavat rauhan ja kaiken jatkumisen entisellään. Se, mikä aikaisemmin purki autoritaarista valtaa, on tullut pehmeäksi osaksi sitä. Tieteen diskurssi-analyysi potee voimattomuutta. Asioilla on nimi ja asiat luetaan nimiensä päältä ennen kuin ne koetaan.

Romaanissaan *Ääriviivat* Rachel Cusk kirjoittaa:

”Sanon sitä yhteenvedoksi”, hän sanoi hilpeästi kaakattaen. Aina kun hän sai ajatuksen uuteen työhön, hän huomasi tekevänsä siitä yhteenvedon vaikkei olisi päässyt vielä pitkällekään. Usein tarvittiin vain yksi sana: jännite esimerkiksi tai sukuun naitu, vaikka siinä olikin oikeastaan kaksi sanaa. Heti kun yhteenvedo oli tehty, teos oli kuollut, jähmettynyt, eikä hän pystynyt tekemään sille enää mitään. Miksi kirjoittaa pitkä näytelmä mustasukkaisuudesta, kun sen voi tiivistää yhteen sanaan: mustasukkaisuus? Eikä tämä pätenyt vain hänen omiin töihinsä – hän huomasi tekevänsä samaa muillekin teksteille ja oli todennut, että jopa mestarit, joiden teoksia hän oli aina kunnioittanut, antautuivat usein yhteenvedolle. Jopa Beckett, hänen jumalansa, oli tuhoutunut tarkoituksettomuuteen. Hän tunsi, miten sana teki tuloaan, ja yritti pidätellä sitä, mutta se vain tunki esiin, tunki ja tunki, kunnes se tupsahti peruuttamattomasti hänen päähänsä. Eivätkä kohteina olleet ainoastaan kirjat, vaan samaa oli alkanut tapahtua ihmisille – hän oli vastikään

ollut lasillisella ystävänsä kanssa, katsonut pöydän yli ja ajatellut: ystävä, ja sen seurauksena hän oli nyt melkein varma, että ystävyys oli ohi.

Aineellinen luontokin luetaan tuollaisina yhteenvedoina, niin ettei se väkevän aineellisenä pääse haastamaan nimelliskäsittelistä maailmanselitystä. Maailmamme nimet teemoitetaan, kunnes laadut ja substanssit katoavat temaattisen väkivallan alta. On kuin koko elämä olisi yhtä makasiiniohjelmaa. Kaikille kiva uusinfantilismi tuodittaa meidät uneen, josta ei halua herätä.

Mutta valmistamamme esineet, *artefaktit* paljastavat aika ajoin, etteivät ne ole vain niille antamaamme muotoa. Aineellinen luonto saattaa riistää esineelliseltä muodolta – kuten fossiilimoottorilta – olemassaolon oikeutuksen. Se myös pilkistää noista toiminnallisista, kitkattomiksi tarkoitetuista muodoista, ja artefaktit tuottavat alati yllätyksiä. Ne saattavat taivuttaa ja pakottaa toimintaamme materiaalsen luonnon määräämään suuntaan. Artefaktit menevät myös rikki, kadottavat informaatiotaan, korruptoituvat, joutuvat eroosion kynsiin tai elävien organismien valtaamiksi. Ne sanovat itsensä irti niiden muodolle antamastamme tehtävästä, niin että meidän on lopulta pakko kysyä: mikä on artefaktin luonto? Sivilisaatio joutuu kysymään tuon kysymyksen, jos se aikoo sel-

viiytyä. Se joutuu kysymään sen jokaisen artefaktin kohdalla erikseen. Sivilisaatio ei saa eikä voi enää tukeutua muokkaamastaan aineellisesta osoittamiinsa muotoihin, ei edes niihin kelvollisiin.

Meidän on lakettava idealisoimasta tuotoksiamme, jotka eivät ole koskaan ajattelun sille antamaa puhdasta muotoa. Ne eivät ole kokeiden tuloksia teoriaan palauttelevan luonnontieteen puhdasta luonnon muotoa. Totuuden kriteerinä ei voi olla sellainen käytäntö, että tämä laitehan toimii, tämä tuotehan myy. Tähän havaintoon aletaan ehkä herätä: piintynyt konstruktionisti Bruno Latourkin on viimeaikaisissa kirjoituksissaan myöntänyt, että ei riitä, että talo rakennetaan, konstruoidaan; on merkitystä myös sillä, että se rakennetaan hyvin.

Fossiiliauto on artefakti. Sen mukana tulee katoamaan myös ajattelu, joka on tukeutunut siihen. *Väitän, että ajattelu on episodimaista.* Søren Kierkegardin sanoin ihminen ”ajattelee hetkittäin, hän ajattelee edeltä käsin ja jälkeen päin. Ehdotonta jatkuvuutta hänen ajattelunsa ei voi saavuttaa. Vain kuvitelmissaan eksistoiiva ihminen voi olla kaiken aikaa *sub specia aeterni*, ikuisuuden näkökulmasta.” Siksi ajattelu joutuu jatkuvuudesta haaveillessaan tukeutumaan aineelliseen maailmaan, mutta vain sille antamaan muotona, muotona, johon se on pakottanut aineellisen luonnon. Se on

muoto, johon se on ahtanut aineellisen ja aineellis-ruumiillisen.

Enää pelkkä järjestelmän täydentäminen ei kuitenkaan vetele. Äänettömät yhtiökumppanit, artefaktit, ovat alkaneet vaarallisesti huojua. Niin niiden kuuluukin tehdä. Ajattelumme ei enää saa niistä yksiselitteistä tukea. Ajattelu joutuu tunnustamaan uudella tavalla aineellisen luonnon. Se joutuu tunnustamaan sen pelkän kohteen sijasta *lähteinä*.

Ihminen on pudotettu kerta toisensa jälkeen jalustaltaan aina siitä lähtien, kun hän luki itsensä maailmankaikkeuden keskukseksi. Pudotusta on jatkunut viime aikoihin saakka, jolloin hän on menettänyt erityisasemansa suhteessa muihin elollisiin olentoihin. *Mutta voitaisiinko ajatella vielä sellaistaakin pudotusta, etteivät edes ihmisen itse tuottamat esineellisyydet ole täysin hänen tiedossaan ja hallinnassaan.*

Koronarokotekin on artefakti, häilyvä ja huojuva artefakti.

Meillä tulee olla valmius ohjata voimavarat, valmius jatkuviin korjausliikkeisiin, muodonmuutoksiin, valmius olla rakentamatta vanhojen muotojen päälle, valmius irrottaa aineellinen luonto pelkästä manipuloitavasta kohteesta ajattelun lähteeksi, johon ajattelu ja tie-de joutuu kohdentumaan yhä uudelleen. Vaikkakin hitaasti, säikkyen ja epävar-

mana. Sellainen on kestävämmässä tulevaisuudessa aineellisen maailman ja ajattelun suhde.

Kuka tietää – kenties jo uusi, meille tuntematon virus katsoo meihin.

Lektio, joka on esitetty 11.9.2021 Jyväskylän yliopistossa pidetyssä väitöstilaisuudessa, perustuu FT **Pekka Hassisen** väitöskirjaan *Ero ja immersio. Tutkimus artefaktin ongelmasta ja aineellisen ja käsitteellisen välisistä suhteista*. Jyväskylä: Nykykulttuuri, 2021. 508 s.